

VERHALEND-THEOLOGISCH ESSAY

Vrij onder Gods hand

TWEE VRIENDEN IN GESPREK OVER VRIJE WIL,
BREIN, GENADE EN VERANTWOORDELIJKHEID

GERARD FELLER

Vrij onder Gods hand

Twee vrienden in gesprek over vrije wil, brein, genade en verantwoordelijkheid

© 2026 Gerard Feller

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen bij de wet.

Deze uitgave is een verhalend-theologische verwerking. Bijbelcitaten, historische bronnen en wetenschappelijke publicaties blijven eigendom van hun respectieve rechthebbenden.

Eerste editie, 2026

Tekst en samenstelling: Gerard Feller

Omslagontwerp en infographics: speciaal vervaardigd voor deze uitgave

Inhoud

1. Proloog — De gemiste afslag
2. Sessie 1 — Wat bedoelen we met een vrije wil?
3. Sessie 2 — Beslist mijn brein vóór mij?
4. Sessie 3 — Wie of wat beïnvloedt mijn wil?
5. Sessie 4 — Dieren, mensen en engelen
6. Sessie 5 — Van Augustinus tot Arminius
7. Sessie 6 — Wat geloven christenen tegenwoordig?
8. Sessie 7 — De test van het echte leven
9. Sessie 8 — Vrij onder Gods hand
10. Gespreksvragen
11. Literatuur en geraadpleegde bronnen

Proloog — De gemiste afslag

Thomas en Elias waren vrienden sinds hun studententijd. Thomas doceerde geschiedenis op een middelbare school en voelde zich thuis in de gereformeerde traditie. Elias werkte als fysiotherapeut en bezocht een evangelische gemeente waarin persoonlijke keuze en navolging vaak werden benadrukt. Ze konden uitstekend met elkaar praten, behalve wanneer het gesprek op de vrije wil kwam. Dan veranderde ieder vriendelijk meningsverschil al snel in een debat over uitverkiezing, genade en verantwoordelijkheid.

Op een vrijdagavond reed Elias hen naar een lezing. Bij een kruispunt zei de navigatie dat hij rechtsaf moest. Hij reed rechtdoor.

“Je hebt de afslag gemist,” zei Thomas.

“Bewust,” antwoordde Elias. “Ik wilde weten of jij zou zeggen dat het van eeuwigheid was voorbeschikt.”

Thomas lachte. “En ik wilde weten of jij werkelijk vrij was, of alleen door je behoefte aan een theologische grap werd bestuurd.”

Ze kwamen te laat voor de lezing. In een café tegenover de gesloten zaal besloten ze hun eigen gesprek te voeren. Niet in één avond, maar in verschillende sessies. Ze spraken af dat ze elkaar eerst zouden begrijpen voordat ze elkaar probeerden te overtuigen.

Sessie 1 — Wat bedoelen we met een vrije wil?

“Laat ik eenvoudig beginnen,” zei Elias. “Hebben mensen een vrije wil?”

“Alleen als je eerst zegt wat je daarmee bedoelt,” antwoordde Thomas. “Vrij waarvan, en vrij waartoe?”

Elias schreef drie mogelijkheden op een servet. De eerste noemde hij keuzevrijheid: iemand kan tussen werkelijke alternatieven kiezen. De tweede was handelingsvrijheid: iemand kan doen wat hij besloten heeft, zonder dwang of verhindering. De derde was morele en geestelijke vrijheid: iemand kan het goede kennen, liefhebben en doen.

Thomas voegde een vierde omschrijving toe: redenen-gevoeligheid. Een keuze is niet vrij omdat ze zonder oorzaak uit het niets verschijnt. Ze is vrij wanneer de persoon zelf handelt, begrijpt wat hij doet en op redenen kan reageren.

“Dus willekeur is geen vrijheid,” zei Elias.

“Precies. Als een muntworp jouw arm bestuurt, ben jij niet vrijer dan wanneer een machine hem bestuurt. Toeval maakt nog geen verantwoordelijke persoon.”

Ze onderscheidden vervolgens drie filosofische posities. Hard determinisme stelt dat iedere keuze volledig voortvloeit uit eerdere oorzaken en dat echte morele vrijheid daarom niet bestaat. Libertarisme stelt dat minstens sommige menselijke keuzes niet volledig door eerdere toestanden worden bepaald en dat de persoon werkelijk anders had kunnen kiezen. Compatibilisme stelt dat verantwoordelijkheid en vrijheid verenigbaar zijn met oorzakelijkheid, zolang iemand vanuit zijn eigen verlangens, overtuigingen en redenen handelt en niet door uitwendige dwang wordt gedwongen.

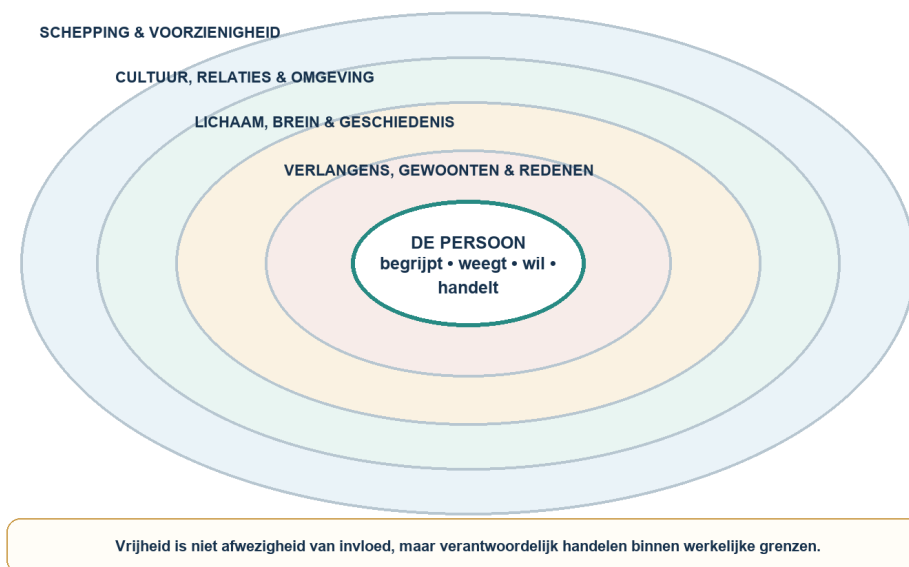
“Christenen gebruiken die woorden niet allemaal hetzelfde,” waarschuwde Thomas. “Een gereformeerde compatibilist bedoelt iets anders dan een seculiere determinist. Hij ziet God als Schepper en Onderhouder, maar de mens als een echte handelende oorzaak. Jozefs broers verkochten hem uit kwade wil, terwijl God hetzelfde gebeuren ten goede bedoelde. De Bijbel plaatst beide uitspraken naast elkaar.”

“En een arminiaanse christen zegt dat Gods voorafgaande genade een werkelijk antwoord mogelijk maakt,” zei Elias. “Niet dat de mens zichzelf redt.”

Ze kwamen tot een voorlopige definitie: menselijke vrijheid is het geschapen vermogen om, binnen werkelijke grenzen en onder invloed van karakter, lichaam, omgeving en verlangens, met inzicht en redenen te handelen en daarom aanspreekbaar te zijn. Voor christenen hoort daarbij dat de diepste vrijheid niet autonomie van God is, maar een door genade hersteld vermogen om het goede lief te hebben.

De wil staat nooit alleen

Lagen die onze keuzes vormen zonder de persoon eenvoudigweg uit te wissen

Figuur 1 — De menselijke wil als centrum binnen lichamelijke, sociale en geestelijke beïnvloeding.

“Onze wil is dus werkelijk,” concludeerde Elias, “maar nooit onbegrensd.”

“Ja,” zei Thomas. “Een vrije wil is geen wil zonder geschiedenis, lichaam, relaties of God.”

Sessie 2 — Beslist mijn brein vóór mij?

Een week later ontmoetten ze elkaar in de universiteitsbibliotheek. Elias legde een afbeelding van een hersenscan op tafel.

“Dick Swaab schreef dat wij ons brein zijn. Als mijn hersenen mijn besluit al voorbereiden voordat ik mij ervan bewust ben, wie kiest er dan?”

Thomas antwoordde met een vraag. “Waarom zeg je ‘mijn brein’ alsof het een vreemde indringer is? Wanneer jouw brein afweegt, herinneringen ophaalt en gevolgen voorspelt, ben jij dan niet lichamelijk aan het beslissen?”

Ze lazen over Benjamin Libets beroemde experiment uit 1983. Proefpersonen mochten op een zelfgekozen moment hun pols bewegen en moesten aangeven wanneer zij zich bewust werden van hun bewegingsintentie. Een langzaam elektrisch signaal, het readiness potential, begon gemiddeld vóór het

gerapporteerde bewuste moment. Dit resultaat werd vaak uitgelegd alsof “het brein” de beslissing al had genomen voordat “de persoon” iets wist.

“Maar de taak was betekenisarm,” merkte Elias op. “Een willekeurige polsbeweging is iets anders dan vergeven, een huwelijk aangaan of fraude weigeren.”

“Dat is een belangrijk bezwaar,” zei Thomas. “De proef meet de timing van een eenvoudige beweging. Ze bewijst niet dat een levensbesluit onbewust vastligt.”

Latere studies maakten het beeld ingewikkelder. Schurger en collega’s beschreven het readiness potential als een gemiddelde van fluctuerende hersenactiviteit die een drempel bereikt, niet noodzakelijk als een vooraf vastgelegde beslissing. Maoz en collega’s vonden bovendien dat het klassieke readiness potential duidelijk optrad bij willekeurige keuzes, maar veel minder bij doelbewuste beslissingen met gevolgen. Het laboratorium kan dus onderdelen van vrijwillig handelen meten, maar niet met één signaal het hele metafysische vraagstuk oplossen.

“Bewustzijn is ook niet één klein mannetje dat pas op het laatste moment een knop indrukt,” zei Elias. “Beslissen is een proces: aandacht, emotie, geheugen, waarde-inschatting, remming, planning en uiteindelijk handelen.”

Ze brachten de betrokken functies in kaart. De prefrontale cortex ondersteunt planning, werkgeheugen en gedragsremming. Beloningscircuits wegen verwachte waarde. Emotionele systemen markeren gevaar en betekenis. De hippocampus helpt ervaringen en mogelijke toekomstbeelden beschikbaar te maken. Gewoonten kunnen handelingen versnellen zonder voortdurende bewuste aandacht. Geen enkel gebied is echter de zetel van een losstaande “vrije wil”.

“Neurowetenschap laat zien hoe kiezen lichamelijk wordt uitgevoerd,” zei Thomas. “Dat is niet hetzelfde als bewijzen dat niemand kiest. Een beschrijving van de spieren waarmee iemand een belofte uitspreekt, maakt de belofte niet onwerkelijk.”

Elias wees erop dat hersenletsel, dementie, psychose, dwangstoornissen en verslaving de beslisvaardigheid werkelijk kunnen verminderen. Dat ondersteunt niet de gedachte dat verantwoordelijkheid altijd een illusie is. Het laat juist zien dat verantwoordelijkheid gradueel en afhankelijk van vermogens is. Ook recht en pastoraat houden rekening met kennis, dwang, angst, gewoonte en ziekte.

Hun conclusie was voorzichtig: de hersenen beïnvloeden de wil niet van buitenaf; zij zijn een onmisbaar lichamelijk niveau waarop de menselijke persoon waarneemt, overweegt en handelt. Veel processen zijn onbewust, maar dat maakt doelgericht, redenen-gevoelig handelen niet automatisch onvrij.

Neurowetenschap kan beperkingen en mechanismen onderzoeken, maar beslist niet zelfstandig tussen materialisme, dualisme, compatibilisme of libertarisme.

Sessie 3 — Wie of wat beïnvloedt mijn wil?

Tijdens hun derde gesprek wandelden ze door een winkelstraat. De geur van vers brood, meldingen op hun telefoons en lichtreclames vochten om hun aandacht.

“Hier zie je hoe vrij we zijn,” zei Thomas. “We worden voortdurend gestuurd.”

“Beïnvloeding is nog geen dwang,” antwoordde Elias. “Maar ze kan onze speelruimte wel verkleinen.”

Ze noemden aanleg, hormonen, slaapgebrek, pijn, opvoeding, cultuur, groepsdruk, reclame, angst, trauma, economische nood, digitale algoritmen en ingesleten gewoonten. Ook liefde, gemeenschap, onderwijs, gebed en deugden vormen de wil. Een mens kiest nooit vanuit een neutraal nulpunt.

Thomas gebruikte Augustinus' beeld van liefde als zwaartekracht: wat we het meest liefhebben, trekt ons handelen. De wil kiest niet los van verlangens. Daarom is de christelijke vraag niet alleen: “Kan ik kiezen?”, maar ook: “Wat heb ik leren liefhebben?”

“Dan is karakter gestolde keuze,” zei Elias. “Eerdere beslissingen maken sommige latere beslissingen gemakkelijker en andere moeilijker.”

“En daarom noemt de Bijbel zonde slavernij. Niet omdat mensen ophouden te willen, maar omdat hun willen verkeerd gericht en gebonden raakt.”

Ze spraken over verslaving. Het zou onrechtvaardig zijn iedere verslaafde uitsluitend als schuldige of uitsluitend als willoos slachtoffer te beschrijven. Een verslaving vernauwt aandacht, verandert beloningsverwachtingen en versterkt gewoonten. Toch blijft herstel vaak werken met kleine echte beslissingen: hulp aanvaarden, triggers vermijden, eerlijk worden, medicatie gebruiken en opnieuw leren verlangen.

“Verantwoordelijkheid moet dus samen gaan met barmhartigheid,” zei Elias.

“En barmhartigheid met waarheid,” antwoordde Thomas. “Wie zegt dat niemand iets kan kiezen, ontnemt hem ook de waardigheid van berouw en groei. Wie doet alsof iedere keuze even gemakkelijk is, ontkent gebrokenheid.”

Ze formuleerden een pastorale regel: beoordeel niet alleen de uiterlijke daad, maar vraag hoeveel kennis, vermogen, vrijheid van dwang en gelegenheid iemand werkelijk had. Tegelijk blijft de mens een persoon die aangesproken, geholpen en tot verandering uitgenodigd kan worden.

Sessie 4 — Dieren, mensen en engelen

Hun vierde gesprek vond plaats in de dierentuin. Voor het apenverblijf zagen ze een makaak aarzelen tussen twee routes naar voedsel.

“Dieren kiezen toch ook?” vroeg Elias.

“Zeker,” zei Thomas. “We moeten hun vermogens niet kleineren om menselijke waardigheid te beschermen.”

Onderzoek laat zien dat verschillende dieren leren, plannen, problemen oplossen, samenwerken en soms onzekerheid monitoren. Resusapen kunnen in experimenten een onzekerheidsoptie gebruiken wanneer een taak moeilijk is. Zulke resultaten waarschuwen tegen een simpele tegenstelling tussen redeloze automaten en rationele mensen.

Toch spreekt de christelijke traditie op een andere manier over de mens. De mens is naar Gods beeld geschapen, ontvangt een morele roeping, kan zijn handelen in woorden verantwoorden, leeft onder normen, vormt instellingen en draagt verantwoordelijkheid tegenover God en de naaste. Het verschil ligt waarschijnlijk niet in één geïsoleerde hersenfunctie, maar in een samenhang van zelfbewustzijn, taal, symbolische cultuur, morele normativiteit, langdurige levensplanning en relationele gerichtheid op God.

“We moeten ‘uniek’ dus niet verwarren met ‘de enige soort met enige intelligentie’,” zei Elias.

“Inderdaad. Menselijke heerschappij hoort dienende verantwoordelijkheid te zijn, geen vrijbrief voor wreedheid.”

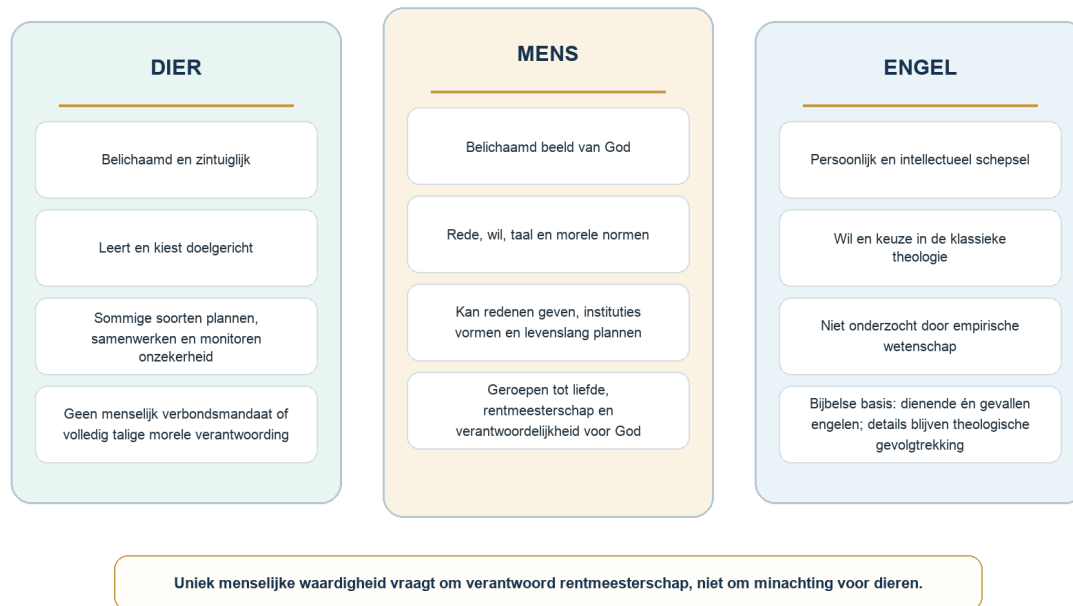
Daarna kwamen de engelen ter sprake. De Bijbel beschrijft engelen als persoonlijke, intelligente dienaren van God en spreekt ook over engelen die zondigden. De klassieke theologie concludeerde daarom dat engelen wil en keuze bezitten. Thomas van Aquino stelde dat zij als intellectuele schepselen vrij handelen, maar niet zoals mensen via een langzaam lichamelijk en discursief proces. Zijn verdere uitleg — dat een engel zijn fundamentele keuze met een bijzondere helderheid en vastheid maakt — is een theologische constructie, geen rechtstreeks empirisch gegeven.

“Dieren zijn belichaamde levende wezens met verschillende vormen van doelgerichtheid,” vatte Thomas samen. “Mensen zijn belichaamde beeldragers met morele, talige en verbondsverantwoordelijkheid. Engelen zijn volgens de christelijke leer niet-lichamelijke persoonlijke schepselen met intellect en wil.”

“En alleen de mens is verlost doordat het Woord mens werd,” voegde Elias toe. “Niet doordat Hij dier of engel werd.”

Dier, mens en engel

Overeenkomsten én verschillen volgens onderzoek en klassieke christelijke theologie

Figuur 2 — Een zorgvuldige vergelijking van dier, mens en engel.

Sessie 5 — Van Augustinus tot Arminius

In een oud kerkgebouw organiseerden Thomas en Elias hun vijfde gesprek als een denkbeeldige rechtszitting. Op tafel lagen boeken van Augustinus, Erasmus, Luther, Calvijn, Arminius en de Dordtse Leerregels.

Elias begon bij Pelagius en Augustinus. Pelagius vreesde dat mensen Gods geboden zinloos zouden vinden wanneer zij werkelijk niet konden gehoorzamen. Augustinus vreesde dat genade gereduceerd zou worden tot advies en dat de mens zichzelf tot redder zou maken. In zijn latere werk benadrukte Augustinus dat de gevallen wil werkelijk wil, maar genezing en bevrijding door genade nodig heeft.

“Daar ligt een blijvende christelijke grens,” zei Thomas. “Geen orthodoxe hoofdtraditie leert dat de zondaar zichzelf zonder voorafgaande genade redt.”

In de zestiende eeuw discussieerden Erasmus en Luther. Erasmus verdedigde een beperkte menselijke keuze en waarschuwde voor fatalisme. Luther antwoordde in *De servo arbitrio* — *De gebonden wil* — dat de mens in zaken van heil niet over een neutrale macht beschikt om zichzelf naar God te bewegen. Hij wilde elke roem uitsluiten en de zekerheid in Gods genade leggen.

“Maar Luther ontkende niet dat mensen in het dagelijks leven beslissingen nemen,” zei Thomas. “De Augsburgse Confessie zegt later dat de wil enige vrijheid heeft in burgerlijke zaken, maar zonder de Heilige Geest geen geestelijke gerechtigheid kan voortbrengen.”

Calvijn werkte in dezelfde anti-pelagiaanse richting en benadrukte Gods voorzienigheid en verkiezende genade. Toch beschreef ook hij mensen niet als stenen: zij handelen vrijwillig overeenkomstig hun verlangens, terwijl hun hart vernieuwing nodig heeft.

Daarna kwamen Arminius en Gomar. Jacobus Arminius, hoogleraar in Leiden, verzette zich tegen een bepaalde supralapsarische voorstelling waarin Gods besluit tot verkiezing en verwerping logisch vóór de zondeval werd geplaatst. Hij leerde niet dat de gevallen mens uit eigen kracht tot God kan komen. In zijn *Declaration of Sentiments* schreef hij dat de mens in zijn gevallen toestand uit zichzelf niet in staat is het werkelijk goede te denken, willen of doen en door God in Christus, door de Heilige Geest, vernieuwd moet worden. Tegelijk benadrukte hij dat genade het menselijke antwoord mogelijk maakt en dat deze genade niet zo mag worden opgevat dat menselijke verantwoordelijkheid verdwijnt.

Franciscus Gomarus verdedigde een striktere gereformeerde verkiezingsleer. Na Arminius' dood formuleerden zijn volgelingen in 1610 de Remonstrantie. De strijd werd kerkelijk en politiek. De Synode van Dordrecht (1618–1619) verwierp de remonstrantse artikelen en benadrukte totale verdorvenheid, onvoorwaardelijke verkiezing en effectieve genade.

Elias las hardop uit de Dordtse Leerregels dat de mens door de val niet ophield mens te zijn, begiftigd met verstand en wil, en dat genade mensen niet behandelt als “stukken en blokken”, maar de wil geestelijk levend maakt, geneest en vernieuwt.

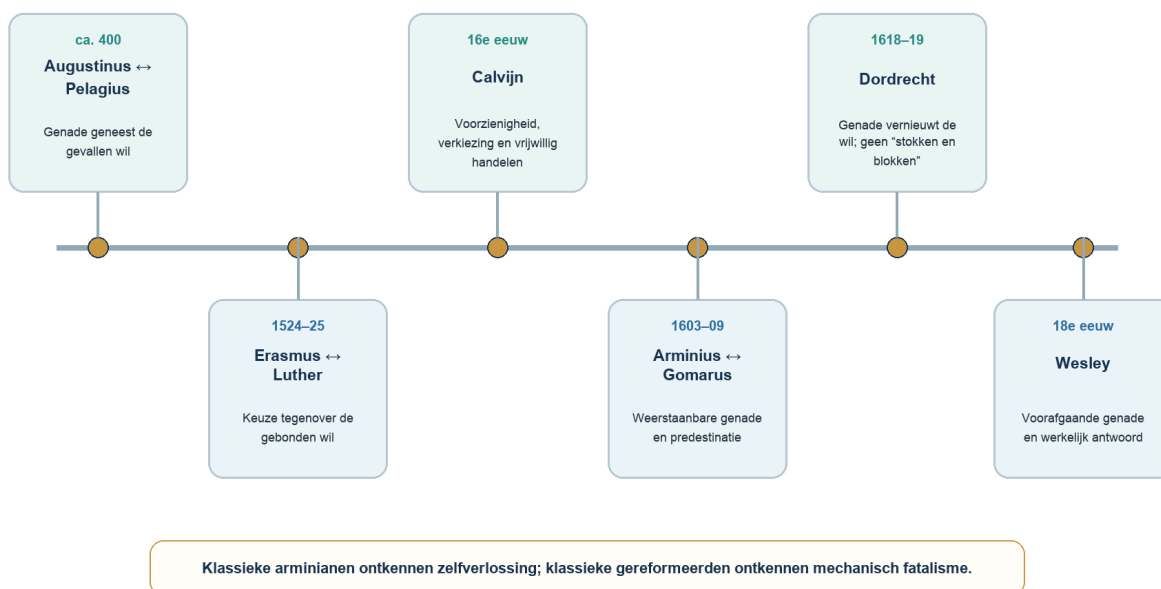
“Dat is belangrijk,” zei hij. “De beste gereformeerde formulering is geen mechanisch fatalisme.”

“En de beste arminiaanse formulering is geen zelfverlossing,” antwoordde Thomas. “Beide willen genade bewaren, maar verschillen over hoe genade de instemming van de mens bewerkt en of zij uiteindelijk weerstaan kan worden.”

John Wesley ontwikkelde later een arminiaanse visie waarin voorafgaande genade alle mensen in staat stelt op Gods roep te antwoorden, zonder dat dit antwoord een verdienstelijke prestatie wordt. Rooms-katholieke en oosters-orthodoxe tradities spreken vaker over samenwerking met genade, maar ook daar gaat Gods initiatief vooraf. De katholieke catechismus zegt zowel dat vrijheid in rede en wil geworteld is als dat de voorbereiding op genade reeds een werk van genade is.

De historische discussie

Iedere generatie probeerde zowel genade als verantwoordelijkheid te bewaren

Figuur 3 — Hoofdmomenten in de christelijke discussie over vrije wil en genade.

Sessie 6 — Wat geloven christenen tegenwoordig?

Voor hun zesde gesprek legden de vrienden vijf kaarten op tafel.

Op de gereformeerde kaart stond: Gods soevereine genade vernieuwt effectief het hart; de vernieuwde mens komt vrijwillig tot Christus. Vrijheid betekent niet dat men buiten zijn verlangens om kan kiezen, maar dat men handelt zonder uitwendige dwang. De kritiek luidt dat deze visie moeilijk kan uitleggen in welke sterke zin iemand anders had kunnen kiezen.

Op de lutherse kaart stond: in aardse zaken bestaat echte keuze, maar in de verhouding tot God is de gevallen wil gebonden; bekering is Gods werk door Woord en Geest. Lutheranen zijn doorgaans terughoudender dan gereformeerden met speculatie over een besluit tot verwerping.

Op de arminiaans-wesleyaanse kaart stond: de gevallen mens kan zichzelf niet redden, maar voorafgaande genade wekt en bevrijdt zodat een echt, weerstaanbaar antwoord mogelijk is. De kritiek luidt dat het beslissende verschil tussen twee hoorders uiteindelijk in hun antwoord lijkt te liggen.

Op de rooms-katholieke kaart stond: vrijheid is een door God gegeven vermogen; zonde verwondt haar en genade gaat vooraf, helpt en voltooit. De menselijke instemming is werkelijk, maar zelf door genade mogelijk gemaakt. Vrijheid groeit door het goede te doen.

Op de oosters-orthodoxe kaart stond: de mens is geroepen tot gemeenschap en vergoddelijking; genade en menselijke medewerking worden niet als concurrerende oorzaken opgevat. De nadruk ligt minder op een juridisch schema en meer op genezing van verlangen en persoon.

“Welke kaart is dan de ware christelijke visie?” vroeg Elias.

Thomas zweeg even. “Misschien moeten we onderscheid maken tussen de gemeenschappelijke geloofsgrenzen en het debat binnen die grenzen.”

Samen formuleerden ze zeven kernuitspraken.

12. God is Schepper en soevereine Heer; niets bestaat of handelt onafhankelijk van Hem.
13. Mensen zijn geen toneelpoppen maar geschapen personen met verstand, wil en werkelijke verantwoordelijkheid.
14. De wil is belichaamd, sociaal gevormd en door zonde verwond; vrijheid betekent nooit onbeïnvloede autonomie.
15. Zonde is zowel schuld als macht. De mens blijft willen, maar heeft genade nodig om God werkelijk lief te hebben en het goede duurzaam te doen.
16. Verlossing begint niet bij menselijke verdienste. Gods genade gaat vooraf, roept, overtuigt, vergeeft, vernieuwt en draagt.
17. Genade vernietigt de menselijke wil niet, maar bevrijdt en herschept haar. Gods handelen en menselijk antwoorden zijn niet twee gelijkwaardige krachten die om hetzelfde terrein vechten.
18. Christenen mogen blijven verschillen over de vraag of genade uiteindelijk weerstaan kan worden en hoe goddelijke voorkennis, verkiezing en alternatieve mogelijkheden zich precies verhouden.

“Dat is minder eenvoudig dan ‘vrije wil: ja of nee’,” zei Elias.

“Maar wel eerlijker.”

Sessie 7 — De test van het echte leven

De theorie werd concreet toen hun vriend Mark na een manische episode in een psychiatrische kliniek werd opgenomen. Tijdens zijn ontregeling had hij geld uitgegeven dat hij niet bezat en vrienden diep gekwetst.

“Is hij verantwoordelijk?” vroeg Elias na hun bezoek.

“Niet alsof zijn ziekte niets betekende,” antwoordde Thomas. “Maar ook niet alsof hij helemaal geen persoon meer was.”

Ze beseften dat morele beoordeling meer nodig heeft dan een eenvoudig etiket. Had Mark de gevolgen kunnen begrijpen? Kon hij impulsen remmen? Was er sprake van dwang, wanen of ernstige angst? Welke hulp had hij geweigerd of juist gezocht? Welke keuzes kon hij nu maken om schade te herstellen?

De christelijke visie op verantwoordelijkheid biedt ruimte voor gradatie. Jezus spreekt over mensen die meer of minder weten. Het burgerlijk recht kent verminderde toerekeningsvatbaarheid. De katholieke catechismus noemt onwetendheid, onoplettendheid, dwang, angst, ongeordende gehechtheid en gewoonte als factoren die verantwoordelijkheid kunnen verminderen. Dat is geen afschaffing van moraal, maar een nauwkeuriger toepassing ervan.

Thomas en Elias bezochten Mark opnieuw. Ze vermeden twee harde boodschappen. Ze zeiden niet: “Je kon er niets aan doen, dus niets hoeft hersteld te worden.” Ook zeiden ze niet: “Alles was volledig jouw vrije keuze, dus je verdient alleen verwijt.” Ze hielpen hem onderscheid te maken tussen ziekte, nalatigheid, beschadigde relaties en mogelijke volgende stappen.

“Misschien wordt vrijheid zichtbaar in het vermogen waarheid te ontvangen,” zei Mark zacht. “Niet in doen alsof ik door niemand beïnvloed ben.”

Die zin bleef bij hen.

Sessie 8 — Vrij onder Gods hand

In hun laatste sessie keerden Thomas en Elias terug naar het kruispunt waar hun gesprek was begonnen.

“Ik geloof nog steeds dat een mens op Gods roep werkelijk moet antwoorden,” zei Elias. “Waarschuwingen, beloften en uitnodigingen zijn geen toneel.”

“Dat geloof ik ook,” zei Thomas. “Maar ik wil nooit spreken alsof dat antwoord uit een onaangetaste, zelfstandige kern komt die Gods genade niet nodig heeft.”

“En ik wil nooit over soevereiniteit spreken alsof God verheerlijkt wordt wanneer de mens minder mens wordt.”

Ze lazen Filippenzen 2:12-13: de gelovigen worden opgeroepen hun heil uit te werken, want God is het die in hen zowel het willen als het werken bewerkt. Paulus loste het raadsel niet op door één helft te schrappen. Gods werk maakte menselijk handelen niet overbodig, maar mogelijk en vruchtbaar.

Hun uiteindelijke antwoord luidde daarom: ja, de mens heeft een werkelijke, geschapen wil en verricht betekenisvolle keuzes waarvoor hij naar de mate van zijn kennis en vermogen verantwoordelijk is. Nee, die wil is niet absoluut, autonoom of onbeïnvloed. Zij is lichamelijk, historisch, relationeel en door zonde verwond. In het heil kan de mens niet op eigen kracht beginnen of roemen; genade gaat vooraf en draagt.

De christelijke tradities verschillen legitiem over de precieze werking van die genade, maar zijn het er in hun klassieke vormen over eens dat genade geen geweld tegen de persoon is. Zij geneest de wil zodat gehoorzaamheid steeds meer van harte kan worden.

Vrijheid is daarom meer dan zoveel mogelijk opties openhouden. Wie aan elke begeerte gehoorzaamt, kan juist onvrij worden. Ware vrijheid groeit wanneer verstand, liefde en handelen op waarheid en het goede gericht raken. In christelijke taal: de mens wordt niet het meest vrij wanneer hij los van God staat, maar wanneer de Zoon hem vrijmaakt om God en de naaste lief te hebben.

Bij het kruispunt vroeg Thomas: “Welke kant?”

Elias keek naar rechts, toen naar links. “Vandaag rechts. Niet omdat niemand mij beïnvloedde, maar omdat ik de reden begrijp, haar aanvaard en zelf rijd.”

“En omdat de weg er al lag,” zei Thomas.

“Dat ook.”

Gespreksvragen

19. Welke definitie van vrije wil gebruikt u meestal: anders kunnen kiezen, zonder dwang handelen, of op redenen kunnen reageren?
20. Wanneer wordt beïnvloeding zo sterk dat verantwoordelijkheid vermindert?
21. Is een keuze zonder oorzaken werkelijk vrijer, of alleen willekeuriger?
22. Wat bewijst het readiness potential van Libet wel, en wat bewijst het niet?
23. Welke rol spelen gewoonten, opvoeding, trauma, verslaving en digitale media in uw eigen keuzes?
24. Hoe kan de kerk tegelijk oproepen tot bekering en belijden dat genade aan ieder goed antwoord voorafgaat?
25. Doet gereformeerd compatibilisme voldoende recht aan Bijbelse waarschuwingen en menselijke verantwoordelijkheid?
26. Kan een arminiaanse visie voldoende duidelijk maken waarom een gelovig antwoord geen menselijke verdienste is?
27. Wat betekent het dat genade de wil niet als een blok of steen behandelt, maar haar geneest en vernieuwt?
28. Waarin verschilt menselijke verantwoordelijkheid van de doelgerichte keuzes van dieren?
29. Welke uitspraken over engelen komen rechtstreeks uit de Bijbel en welke zijn theologische gevolgtrekkingen?
30. Hoe moet ziekte of verminderde wilsbekwaamheid meewegen in oordeel, pastoraat en vergeving?
31. Herkent u vrijheid vooral in het aantal mogelijkheden of in het vermogen het goede lief te hebben?
32. Welke van de zeven gezamenlijke kernuitspraken vindt u overtuigend, en welke vraagt verdere uitleg?
33. Hoe kunnen christenen over verkiezing en vrije wil spreken zonder elkaar van fatalisme of zelfverlossing te beschuldigen?

Literatuur en geraadpleegde bronnen

Bijbel en historische theologie

Augustinus, *Over genade en de vrije wil* en *Over de geest en de letter*.

Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, I, vragen 59 en 83, over de wil van engelen en de vrije wil van de mens. Online tekst: <https://www.newadvent.org/summa/1059.htm> en <https://www.newadvent.org/summa/1083.htm>.

Desiderius Erasmus, *De libero arbitrio* (1524).

Maarten Luther, *De servo arbitrio* / *De gebonden wil* (1525).

Jacobus Arminius, *A Declaration of the Sentiments of Arminius* en *Disputation 11: On the Free Will of Man and Its Powers*. Online editie: Christian Classics Ethereal Library, <https://www.ccel.org/ccel/arminius/works1.all.html>.

De Augsburgse Confessie, artikel XVIII, "Free Will." Book of Concord, https://bookofconcord.cph.org/en/augsburg-confession/chief_articles/article_xviii/.

Piet Guijt, "De menselijke wil en de soevereiniteit van God," Zoetermeer, februari 2014.

De Dordtse Leerregels (1618–1619), vooral hoofdstukken III/IV, artikelen 11–16. Christian Reformed Church, <https://www.crcna.org/welcome/beliefs/confessions/canons-dort>.

Catechismus van de Katholieke Kerk, paragrafen 1730–1748 en 2001–2002, over vrijheid, verantwoordelijkheid en genade. https://www.vatican.va/content/catechism/en/part_three/section_one/chapter_one/article_3/i_freedom_and_responsibility.html.

Filosofie en neurowetenschap

Libet, B., Gleason, C. A., Wright, E. W., & Pearl, D. K. (1983). "Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (readiness-potential)." *Brain*, 106(3), 623–642. <https://doi.org/10.1093/brain/106.3.623>.

Soon, C. S., Brass, M., Heinze, H.-J., & Haynes, J.-D. (2008). "Unconscious determinants of free decisions in the human brain." *Nature Neuroscience*, 11, 543–545. <https://doi.org/10.1038/nn.2112>.

Schurger, A., Sitt, J. D., & Dehaene, S. (2012). "An accumulator model for spontaneous neural activity prior to self-initiated movement." *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(42), E2904–E2913. <https://doi.org/10.1073/pnas.1210467109>.

Maoz, U., Yaffe, G., Koch, C., & Mudrik, L. (2019). "Neural precursors of decisions that matter—an ERP study of deliberate and arbitrary choice." *eLife*, 8, e39787. <https://doi.org/10.7554/eLife.39787>.

Brass, M., Furstenberg, A., & Mele, A. R. (2019). "Why neuroscience does not disprove free will." *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 102, 251–263. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2019.04.024>.

Haggard, P. (2008). "Human volition: towards a neuroscience of will." *Nature Reviews Neuroscience*, 9, 934–946. <https://doi.org/10.1038/nrn2497>.

Shadlen, M. N., & Roskies, A. L. (2012). "The neurobiology of decision-making and responsibility: reconciling mechanism and mindedness." *Frontiers in Neuroscience*, 6, 56. <https://doi.org/10.3389/fnins.2012.00056>.

Smith, J. D., Coutinho, M. V. C., Church, B. A., & Beran, M. J. (2013). "Executive-attentional uncertainty responses by rhesus macaques." *Journal of Experimental Psychology: General*, 142(2), 458–475. <https://doi.org/10.1037/a0029601>.

Verdere christelijke literatuur

Lewis, C. S., *Mere Christianity*, hoofdstuk over geloof, keuze en morele vorming.

Plantinga, Alvin, *God, Freedom, and Evil*. Eerdmans, 1974.

Keller, Timothy, *The Freedom of Self-Forgetfulness*. 10Publishing, 2012.

Helm, Paul, *The Providence of God*. IVP Academic, 1994.

Olson, Roger E., *Arminian Theology: Myths and Realities*. IVP Academic, 2006.